

Κατά τη διάρκεια των προηγούμενων μηνών, ορισμένοι μάλλον διαβόητοι σύντροφοι διεξήγαγαν οργανωμένες συναντήσεις με θέμα «τον αντισημιτισμό στην Ελλάδα και διεθνώς». Μην έχοντας ασχοληθεί στα σοβαρά με το ζήτημα, παρακολουθήσαμε τις συναντήσεις και εκπλαγήκαμε ευχάριστα. Όχι τόσο εξαιτίας των όσων μάθαμε για την ιστορία των Εβραίων καθεαυτή, αλλά εξ αιτίας των όσων αυτή η ιστορία μπορούσε να μας δώσει να καταλάβουμε για τους Παγκόσμιους Πολέμους και το ελληνικό κράτος. Από καιρό λέγαμε αναμεταξύ μας πως κάποια στιγμή οι «Σπουδές στο Γαλανόμαυρο» θα έπρεπε να ασχοληθούν με την ιστορία της εξαφάνισης των μειονοτήτων στην Ελλάδα. Ας θεωρηθούν τα όσα ακολουθούν μια προκαταβολή.

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Συμπεράσματα για το ελληνικό κράτος από την ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας

A. ΤΑ ΧΡΩΣΤΟΥΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

1. Η πολυεθνική πόλη και οι εχθροί της: Θεσσαλονίκη, 1912

Ορίστε δύο αποσπάσματα από δύο επιστολές ηλικίας άνω των εκατό ετών:

14 Μαΐου 1913: «Εσιγάθηκα φοβερά. Θα προτιμούσα χίλιες φορές να ήμουν στρατοπεδευμένος υπό σκηνήν σε κανένα βουνό παρά εδώ εις αυτήν την παρδαλήν πόλιν όπου είνε συγκεντρωμένα όλαι αι φυλαί του Ισραήλ. Σε βεβαιώ ότι αντιπαθητικότερος τόπος δεν υπάρχει».

19 Μαΐου 1913: «Δεν ξέρω κατά πόσο δύναται να αρέσει μία πόλις με κοινωνίαν παρδαλήν αποτελούμενη κατά τα 9/10 από εβραίους. Δεν έχει ουδέν το ελληνικόν αλλ' ουτε το Ευρωπαϊκόν. Δεν έχει τίποτε».

Ο άνθρωπος που δύσκολα έκρυβε την απέχθειά του για την πόλη στην κατοχή της οποίας είχε βρεθεί να συμμετέχει λεγόταν Ιπποκράτης Παπαβασιλείου και ήταν αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Οι επιστολές απευθύνονταν στη γυναίκα του. Ο παρδαλός τόπος που είχε παρά τρίχα οδηγήσει τον Παπαβασιλείου σε πρόωρη ανακάλυψη του free camping «σε κανένα βουνό», ήταν η Θεσσαλονίκη.¹

Φυσικά όταν λέμε «Θεσσαλονίκη», εννοούμε τη Θεσσαλονίκη όπως ήταν τον Οκτώβριο του 1912. Ένα μεγάλης σημασίας λιμάνι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στενά συνδεδεμένο με τους εμπορικούς δρόμους των Βαλκανίων, συνεπώς εξαιρετικά σημαντικό λόγω της θέσης και του μεγέθους του. Προφανώς το ελληνικό στρατιωτικό επιτελείο καθόλου δεν συμεριζόταν την απογοήτευση του Παπαβασιλείου. Αντιθέτως, ο ελληνικός στρατός είχε κάνει ό,τι μπορούσε για να προλάβει τον βουλγαρικό στρατό και να μπει στην πόλη πρώτος με διαφορά οκτώ ωρών. Ο Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με τη Θεσσαλονίκη υπό ελληνική κατοχή έπειτα από αγώνα δρόμου μεταξύ «συμμάχων».

Πάντως όταν λέμε «κατοχή», πρέπει να το εννοούμε στην κυριολεξία του. Η αντίληψη περί «απελευθέρωσης» της Θεσσαλονίκης είναι κατοπινή, το αποτέλεσμα ενός αιώνα προσπαθειών εθνικής ομογενοποίησης. Το 1912 από την άλλη, η Θεσσαλονίκη ήταν μια «παρδαλή» και βασικά διόλου ελληνική πόλη. Ένα από τα πρώτα πράγματα που έκανε το ελληνικό κράτος ήταν μια απογραφή του πληθυσμού, αφού «ως γνωστόν πρώτιστον μέλημα παντός πεπολιτισμένου Κράτους αποβλέπωντος και σκοπούντος εις την γενικήν αυτού πρόοδον, είναι η διακρίβωσις του πληθυσμού».² Η απογραφή έγινε το 1913 και τα αποτελέσματά της δεν δημοσιεύθηκαν ποτέ· ευλόγως, αφού από τους 157.889 Θεσσαλονικιούς, εκείνοι που δήλωσαν Έλληνες δεν ήταν πάνω από 40.000. Από τους υπόλοιπους, οι 45.000 δήλωσαν «Οθωμανοί», και οι 61.000 Εβραίοι. Ο Μαζάουερ που δημοσίευσε τα νούμερα δεν θεωρεί χρήσιμο να μας πει ποιος ήταν ο αριθμός των Βουλγάρων.

Ακόμη και αυτά τα νούμερα όμως, δεν εκφράζουν την αρχική εθνική σύσταση της πόλης που με κάποιο τρόπο βρέθηκε τον Οκτώβριο του 1912 υπό την κατοχή του ελληνικού στρατού. Η μετακίνηση πλήθους Ελλήνων από την Πελοπόννησο και την Κρήτη ξεκίνησε λίγες μέρες έπειτα από εκείνη την τεράστια επιτυχία. Φυσικά οι μετακινούμενοι δεν ήταν τυχαίοι. Μπάτσοι, δικαστές, δικηγόροι, δημόσιοι υπάλληλοι και φυσικά τυχοδιώκτες πάσης φύσεως κατέφταναν καθημερινά στο λιμάνι με το

Ο πολυεθνικός χαρακτήρας

Σοκάκια, μιναρέδες και φέσια από μικροί. Η πόλη που βρέθηκε κατεχόμενη από το ελληνικό κράτος τον Οκτώβριο του 1912, δεν ήταν ακριβώς ελληνική. Ούτε ακριβώς εύκολη στον έλεγχο.³

καράβι. Η αποστολή τους ήταν προφανής: οι δρόμοι άρχισαν να αλλάζουν ονόματα, οι υπάλληλοι του δήμου υποχρεώθηκαν να αποκτήσουν την ελληνική υπηκοότητα, ο Οθωμανικός αστυνομικός μηχανισμός ελληνοποιήθηκε, ο κολοβός σιδηρόδρομος που μέχρι το 1911 έφτανε μόνο μέχρι τη Λάρισα άρχισε να επεκτείνεται, οι μικροκανονισμοί, ο θεαματικότερος από τους οποίους ήταν η κατάργηση του φεσιού, πολλαπλασιάζονταν. Το ελληνικό κράτος, οι μηχανισμοί και η ιδεολογία του, εγκαθιστούνταν εκεί όπου πριν δεν υπήρχαν. Κοσμογονία!

Κι όπως σε κάθε κρατική κοσμογονία, το αίμα έρρευσε μπλόκι.

2. Η γνωριμία του ελληνικού κράτους με μια νέα μειονότητα, μέσω οργανωμένου πογκρόμ

Είναι σημαντικό στα όσα ακολουθούν να έχουμε υπόψη ότι οι Εβραίοι, οι μουσουλμάνοι και οι Βούλγαροι της Θεσσαλονίκης δεν ήταν Έλληνες, αλλά υπήκοοι της Αυτοκρατορίας. Δεν μιλούσαν ελληνικά. Δεν ένιωθαν καμία σχέση με την Ελλάδα, πέρα από αυτή που νιώθει οποιοσδήποτε για ένα γειτονικό κράτος που, έπειτα από διεργασίες ετών, έχει κατορθώσει να εισβάλει στην πόλη του. Η κατάσταση ήταν αισθητή εξαρχής. Ο ελληνικός στρατός που εισήλθε στην πόλη τον Οκτώβρη του 1912, έγινε δεκτός με ενθουσιώδεις διαδηλώσεις των «έως τότε σιωπόντων» και μειοψηφούντων Ελλήνων. Οι υπόλοιποι διακατέχονταν από συναισθήματα όπως αυτά που εκφράζονται σε μια επιστολή με ημερομηνία 12 Νοέμβρη 1912 και συγγραφέα τον Ζ. Κοέν, καθηγητή στο σχολείο «M. Allatini»:

Πρέπει να σας πούμε ότι ο Ισραηλίτης δεν έχει το νου του στις γιορτές. Έχει υιοθετήσει μια στάση σωστή και αξιοπρεπή, όπως ταιριάζει στον ηττημένο.

Υποκλίνεται στα όπλα αλλά δεν θα μπορούσε να υποδεχθεί με ενθουσιασμό τον νικητή που καταπατεί τα πιο προσφιλή του αισθήματα.

Μόνο όταν χάνουμε αυτό που έχουμε, εκτιμούμε την πραγματική του αξία, και οι Ισραηλίτες, που ποτέ δεν ξέχασαν τα σπάνια προτερήματα της ανοχής και της ευμένειας του τουρκικού λαού, συναισθάνονται σήμερα, μέσα σε αυτή τη φοβερή καταιγίδα, ότι μόλις έχασαν την πιο σύγουρη και την πιο σταθερή τους βάση.

Απλοί άνθρωποι μου είπαν με δάκρυα στα μάτια ότι δεν μπορούν να διανοηθούν την καταστροφή της Οθωμανικής πατρίδας. Ακόμη κι εγώ, παρ' όλα τα ενοχλητικά κόλπα της τουρκικής διοίκησης, νιώθω ένα σφίξιμο στην καρδιά όταν βλέπω τους καημένους τους στρατιώτες μας να περιπλανώνται άοπλοι, εντελώς διαλυμένοι, αναζητώντας λίγο ψωμί.

Οι Έλληνες εισέβαλαν στα στρατόπεδά μας και οι στρατιώτες μας βρίσκονται στον δρόμο!³

Εκτός από την (αμφιλεγόμενη) αγάπη για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα ανώτερα στρώματα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης ανησυχούσαν δικαίως για το μέλλον τους. Είχαν αναπτυχθεί και ευημερήσει ελέγχοντας το εμπόριο μιας πόλης που ανήκε σε μια βαλκανική αυτοκρατορία. Τώρα η πόλη τους ετοιμαζόταν να μετατραπεί σε βόρεια συνοριακή πόλη ενός τιποτένιου έθνους κράτους που έως πρότινος έφτανε μέχρι τη Λάρισα. Τα σύνορα δεν είναι καλά για το εμπόριο και τα έθνη τείνουν να επιδεικνύουν χαρακτηριστική δυσανεξία προς τους αλλοεθνείς. Το μέλλον προμηνυόταν ζοφερό.

Και από τη σκοπιά του ελληνικού κράτους όμως, η κατάσταση δεν ήταν και τόσο ρόδινη. Στα θετικά συμπεριλαμβανόταν το αναπάντεχο κατόρθωμα της κατοχής μιας από τις πιο ζηλευτές πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά την Κωνσταντινούπολη. Στα αρνητικά συμπεριλαμβάνονταν όλα τα υπόλοιπα. Η πλειοψηφία του πληθυσμού της πόλης, όπως είδαμε, δεν είχε ελληνική συνείδηση (είχε το αντίθετο). Οι μνηστήρες της πόλης και οι στρατοί τους βρίσκονταν στα περίχωρα με πρώτο τον στρατό του βουλγαρικού κράτους. Το βουλγαρικό κράτος δυσκολευόταν να χωνέψει ότι είχε χάσει τη Θεσσαλονίκη και μαζί της τη Μακεδονία για οκτώ ώρες καθυστέρηση και ζητούσε επανεξέταση του ζητήματος, πράγμα που έγινε στον Δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο. Στη θάλασσα βρίσκονταν οι «μεγάλες δυνάμεις» που τελικά θα είχαν λόγο για το ποιος ήταν ο πιο κατάλληλος κατακτητής της Θεσσαλονίκης. Ειδικά η Αυστροουγγαρία, που ελάχιστα χρόνια πριν τη διάλυσή της θεωρείτο ακόμη «μεγάλη δύναμη», είχε ένα λόγο παραπάνω ως προς την τύχη της πόλης. Η πρόταση της Αυστροουγγαρίας ήταν να μετατραπεί η Θεσσαλονίκη σε «Διεθνές Έδαφος». Φαίνεται πως αυτή η πρόταση είχε την υποστήριξη κάποιων εκ των ισχυρών Εβραίων της πόλης.

Το αρχικό σχέδιο του ελληνικού κράτους ήταν αυτό που θα περίμενε κα-

νείς από ένα επεκτεινόμενο κράτος των αρχών του εικοστού αιώνα, δηλαδή η προσπάθεια βίαιης εθνοκάθαρσης. Και καθώς τέτοια σχέδια πάντοτε διαθέτουν ένα χαρακτήρα ιδιαιζόντως δημόσιο, οι ελληνικές εφημερίδες επιδόθηκαν σε εκστρατεία περιγραφών της Θεσσαλονίκης και των απολίτιστων κατοίκων της. Στις 11 Νοεμβρίου του 1911 ο «απεσταλμένος συντάκτης» της εφημερίδας «Εμπρός», για παράδειγμα, περιέγραφε σχεδόν ηδονικά πώς αντίκρουσε «κάτι το οποίο ομολογώ ότι ποτέ δεν θα πίστευα»:

Ανάμεσα εις τον δρόμον, και ακριβώς εκεί όπου το καλντερίμι εσχημάτιζε μικράν κοιλότητα, μια Εβραία, ρυπαρά και αποκρουστική είχαν ανασηκώσει τα φορέματα από το μικρό παιδί της και με το μαύρον και βρωμερόν νερό του δρόμου έπλυνε τα οπίσθιά του! Απέστρεψα το πρόσωπόν μου με κάποια φρίκη όταν εις τα μάτια μου έπεσε κάτι χειρότερον.

Εις την γωνία του ίδιου δρόμου από την οποίαν ενεφανίζετο ομάς μικρών παιδιών, σαρικοφόρος Τούρκος ερρύπαινε, ή μάλλον ελίπαινε το έδαφος με την πλέον ανατολίτικην άνεσιν και κρατώντας εις το στόμα το σιγάρον!⁴

Σήμερα έχουμε την τύχη να είμαστε εξοικειωμένοι με τη στόχευση τέτοιων περιγραφών: δεν προσέχουν τα παιδιά τους, χέζουν στα πεζοδρόμια... Πρόβλημα στον Άγιο Παντελεήμονα! Φαίνεται μάλιστα πως, ακόμη και στο πρωτόγονο 1912, τα «προβλήματα» αυτού του είδους συνοδεύονταν από την αστυνομία. Ο «απεσταλμένος» είχε φτάσει στη Θεσσαλονίκη συνταξιδεύοντας στο ατμόπλοιο «Αρκαδία» με τον πρώτο αρχηγό της δημοτικής ασφάλειας Θεσσαλονίκης, κ. Μομφερράτο, «αρχηγό μέχρι τούδε της κρητικής χωροφυλακής». Ως κρητικός, ο Μομφερράτος είχε μεγάλη πείρα «των δυσχερειών των προσκειμένων εις την τουρκικήν διοίκησην» και αποστολή να «καταστήσωμεν εδραϊάν, να καταστήσωμεν εμφανή την ύπαρξιν της δημοσίας ασφαλείας». ⁵ Ενώ ο Μομφερράτος μπέρδευε έτσι ύπουλα τη «δημόσια ασφάλεια» με την ελληνική κρατική κυριαρχία, από το κατάντρομα «έφθανε δροσερόν και γλυκύ το Κρητικόν τραγούδι, όμοιον προς το διαυγές κελάρυσμα των πηγών αι οποίαι ρέουν από τα πλαγιάς του Ψηλορρείτη», λογικό αφού το κατάντρομα ήταν τιγκαρισμένο στους μπάτσους από την Κρήτη.

Το μεγάλο προσόν των μπάτσων από την Κρήτη δεν ήταν τόσο η πείρα της μετάβασης από την Οθωμανική Διοίκηση, όσο η πλήρης απουσία σχέσεων με την κατεχόμενη κοινωνία της Θεσσαλονίκης και βέβαια η μακρά πείρα εθνοκάθαρσης της Κρήτης από τους μουσουλμάνους κατοίκους της, θεάρεστο έργο που είχε έλθει εις πέρας δια πυρός και σιδήρου τα προηγούμενα χρόνια. Εύλογα μάλιστα θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι οι διορισμοί στην Κρητική χωροφυλακή είχαν γίνει με γνώμονα, όχι την αγάπη για τη δημόσια τάξη, αλλά την πείρα στη βία κατά αμάχων και τον ήδη επιδειχθέντα εθνοκαθαριστικό ζήλο. Οπότε η εικόνα γίνεται σαφέστερη: το ελληνικό κράτος έστελνε στη Θεσσαλονίκη караβιές νεαρούς φονιάδες, με ελάχιστους δεσμούς με την κατεχόμενη πόλη, στρατιωτικά οργανωμένους, με πείρα στην εκκαθάριση αλλοεθνών και φυσικά φορτωμένους με το ανάλογο πατριωτικό μίσος. Το μόνο για το οποίο δικαιούμαστε να αμφιβάλλουμε είναι οι ικανότητες τους στο τραγούδι.

Το πογκρόμ που ακολούθησε εναντίον των μουσουλμάνων και Εβραίων κατοίκων της Θεσσαλονίκης ήταν αναμενόμενο. Και φυσικά σχεδιασμένο από το ελληνικό κράτος. Η ίδια αντιμετώπιση είχε δουλέψει μια χαρά στην «απελευθέρωση της Κρήτης», γιατί όχι κι εδώ; Τα επεισόδια εναντίον των μη Ελλήνων κατοίκων της πόλης ξεκίνησαν λίγες μέρες μετά την άφιξη του ελληνικού στρατού και αντιθέτως με τις περιγραφές υγειονομικού ενδιαφέροντος, ανιχνεύονται ιδιαίτερος δύσκολα στις εφημερίδες της εποχής. Ευτυχώς, χάρη στην ελληνοεβραία ιστορικό Ρένα Μόλχο και την πρόσβασή της σε εβραϊκά αρχεία που φυλάσσονται στο Παρίσι, γνωρίζουμε ότι δεν ήταν καθόλου αμελητέα. Τετρακόσια εβραϊκά μαγαζιά και τριακόσια σπίτια κάηκαν ή λεηλατήθηκαν. Πενήντα Εβραίες γυναίκες κατήγγειλαν ότι βιάστηκαν, οπότε μπορεί να εκτιμήσει κανείς πόσες δεν κατήγγειλαν τον βιασμό τους. Οι νεκροί Εβραίοι ήταν περίπου εξήντα. Για τους μουσουλμάνους και τους Βούλγαρους δεν γνωρίζουμε τα αντίστοιχα νούμερα, αλλά μπορούμε να τα φανταστούμε.

Η συμμετοχή του νεοαφιχθέντα ελληνικού κρατικού μηχανισμού σε αυτό το πογκρόμ είναι πιστοποιημένη. Η προσεκτική Μόλχο αρκείται να σημειώσει ότι «ο ελληνικός πληθυσμός, ασυγκράτητος, και σε πολλές περιπτώσεις βοηθούμενος από στρατιώτες, προέβη σε αγριότητες που θύμιζαν πογκρόμ», καθώς και ότι «ο όχλος παρασύρθηκε σε τέτοιο σημείο που ακόμη και αξιωματικοί επιτέθηκαν κατά του προσωπικού μεγάλων ξένων επιχειρήσεων». ⁶ Προφανώς ένας νικηφόρος συγκροτημένος στρατός οι στρατιώτες και οι αξιωματικοί του οποίου φτάνουν να φέρνουν εις πέρας ιδιοχείρως μια

Η αντίθεση της παλαιότητας του κτιρίου με την ολοκαίνουρια ταμπέλα που ονοματίζει την «οδό Φιλίππου» θα περνούσε απαρατήρητη αν δεν ήταν οι μουσουλμάνες γυναίκες και ο άνδρας με το σαρίκι στο βάθος. Η ονοματοδοσία των δρόμων δεν είχε αποκλειστικά εθνικά κίνητρα. Οι ταμπέλες ήταν ταυτόχρονα και μια υποδομή κανονικοποίησης του χώρου και συνεπώς ελέγχου της πόλης.⁹

Θεσσαλονίκη 1916

Τέσσερα μόλις χρόνια έπειτα από τα γεγονότα που εξετάζουμε, η Θεσσαλονίκη επεδείκνυε ένα καλό κομμάτι της σημασίας της. Είχε επιλεχθεί ως το σημείο από το οποίο οι δυνάμεις της «Αντάντ» θα εφορμούσαν κατά των «Κεντρικών Δυνάμεων», όπως πολλά χρόνια αργότερα θα επιλεγόταν ως το σημείο εισβολής του αμερικανικού στρατού στα Βαλκάνια. Το σκίτσο του H. Gervese, αναμφίβολα προπάτορα του Herge, απεικονίζει την κοινωνική σύνθεση και την καθημερινότητα της πόλης όπως είχαν διαμορφωθεί έπειτα από την άφιξη των πολυεθνικών στρατευμάτων. Εκτός από την παρουσία των ενστόλων, αξίζει να προσέξουμε την συμβολικά μυστηριακή παρουσία των μουσουλμάνων γυναικών που αν και καλυμμένες φορούν τακούνια, φόντο στο κέντρο.¹⁰

Κρητικοί χωροφύλακες

Κρητικοί χωροφύλακες περιπολούν στη Θεσσαλονίκη. Τα βασικά τους προσόντα ήταν η απουσία σχέσεων με την κατεχόμενη πόλη και η εμπειρία τους από προηγούμενες περιπτώσεις εθνοκάθαρσης στο νησί τους. Αυτό το σχέδιο κατοχής της πόλης εφαρμόστηκε με τόση επιμονή που δεκαετίες μετά, ο Ηλίας Πετρόπουλος μπορούσε να σημειώνει ότι «ουσιαστικά, η Θεσσαλονίκη εδιοικείτο, επί δεκαετίες, από την Παγκρήτιο Αδελφότητα και από την Ένωση Πελοποννησίων “ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης”».¹¹

εθνοκάθαρση, είναι εξ ορισμού ένας στρατός που κάνει εθνοκάθαρση, αλλά η προσεκτική Μόλχο έγραφε στα ελληνικά και ήλπιζε να διοριστεί σε ελληνικό πανεπιστήμιο, οπότε προφανώς θεώρησε σωστό να καταδικάσει τον «ανεξέλεγκτο όχλο» και να αφήσει τον αναγνώστη να βγάλει τα συμπεράσματά του. Τα ίδια συμπεράσματα (ότι το δίμηνο πογκρόμ είχε οργανωθεί από το ελληνικό κράτος), ενισχύονται από τον τρόπο με τον οποίο η προσπάθεια εθνοκάθαρσης έλαβε άδοξο τέλος. Πράγματι, μπορεί οι μουσουλμάνοι υπήκοοι της καταρρέουσας Αυτοκρατορίας να μην διέθεταν ιδιαίτερα ερείσματα στην Ευρώπη, αλλά αυτό δεν ίσχυε για τους Εβραίους της πόλης. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν μια κοινότητα δεκάδων χιλιάδων με την δική της ταξική διάρθρωση. Δηλαδή, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των Εβραίων ήταν άνθρωποι που ενδεχομένως να αναγκάζονταν να πλένονται στο δρόμο μετά από δώδεκα ώρες χαμαλίκι σε ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της Μεσογείου, τα αφεντικά τους ήταν εκείνοι που ήλεγχαν το λιμάνι: πασιγνώστοι βιομήχανοι και έμποροι με ρόλο στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και ισχυρούς δεσμούς σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Οι διαμαρτυρίες τέτοιων ανθρώπων όταν υφίστανται εθνοκάθαρση τείνουν να ακούγονται πεντακάθαρα. Και όντως, έπειτα από λίγες ημέρες εθνοκαθαρκτικού ζήλου, το ελληνικό κράτος άρχισε να λαμβάνει τελεσίγραφα από τα προξενία των μεγάλων δυνάμεων. Σύμφωνα με αυτά τα τελεσίγραφα, αν η κατάσταση συνεχιζόταν, ο γαλλικός και ο αγγλικός στρατός θα εισέβαλαν στη Θεσσαλονίκη, τα τσαρούχια θα επέστρεφαν εκεί από όπου είχαν έρθει, τα ανθρώπινα δικαιώματα θα θιράμβευαν και το 1992 ούτε ο φρενοβλαβέστερος των Ελλήνων δεν θα διανοούνταν να διαδηλώσει με θέμα «η Μακεδονία είναι ελληνική και όποιος μας την πάρει να πάει να γαμηθεί».

Είναι κρίμα, αλλά αυτή η -για όλους πλην ελαχίστων- ωφέλιμη προοπτική αποτράπηκε. Ο καλός κύριος Ελευθέριος Βενιζέλος έδωσε εντολή να σταματήσουν οι μαλακίες και οι μαλακίες σταμάτησαν εντός ωρών. Δηλαδή οι παρασυρθέντες αξιωματικοί και στρατιώτες του ελληνικού στρατού σταμάτησαν να παρασύρονται. Ο «ανεξέλεγκτος όχλος» σταμάτησε να είναι ανεξέλεγκτος και μαζεύτηκε σπίτι του. Η βασίλισσα Όλγα άρχισε να επισκέπτεται φιλανθρωπικά τις εβραϊκές συνοικίες: τα πρωινά μοίραζε εφτακόσιες οκάδες ψωμί στους αναξιοπαθόντες Εβραίους και τα απογεύματα συναναστρεφόταν Εβραίες κυρίες της καλής κοινωνίας. Ο βασιλιάς Γεώργιος συναντήθηκε επανειλημμένα και καθησυχαστικά με τον αρχιραβίνο και τους ηγέτες των Εβραίων. Μια επιστολή του J. Nehama με ημερομηνία 27 Νοεμβρίου 1912, μπορεί να μας δώσει μια ιδέα του θεαματικού χαρακτήρα της μεταβολής:

Το κύμα του αντισημιτισμού πέρασε. Οι αρχές έδωσαν εντολή στους Έλληνες να επιδείξουν μια ξεχωριστή εύνοια προς τους Εβραίους. Από τη μια μέρα στην άλλη γίναμε εξαιρετικοί άνθρωποι, άγιοι. Παντού μας χαμογελούν (...) Η παραμικρή κίνηση, το παραμικρό σχόλιο των εκπροσώπων μας στην Κοινότητα ή του αρχιραβίνου, αναπαράγεται σε όλον τον ελληνικό τύπο, τηλεγραφείται στα πρακτορεία (...) Οι ελληνικές εφημερίδες δημοσιεύουν διθυραμβικά άρθρα για λογαριασμό μας. Το Εμπρός, που εδώ και λίγες μέρες μας κατηγορούσε ότι δηλητηρίασσε όλο τον ελληνικό στρατό, εξηγεί σήμερα εκτενώς ότι είμαστε οι αρχαιότεροι κάτοικοι της παλιάς Θεσσαλονίκης, ότι τίποτε δεν συγκρίνεται με τον πολιτισμό μας, τη δραστηριότητά μας, την εξυπνάδα μας και τη νομιμοφροσύνη μας. (...)

Και τώρα τι σημαίνουν άραγες αυτές οι κινήσεις; Γνωρίζετε ήδη ότι ύστερα από επιθυμία του βασιλέα, συστάθηκε μια επιτροπή πέντε Ελλήνων και πέντε Ισραηλιτών, από τους πιο επιφανείς της πόλης, με σκοπό να επιτύχουν τη συμφιλίωση μεταξύ της ελληνικής και της ισραηλιτικής κοινότητας. Η συγκεκριμένη επιτροπή αρνήθηκε να συμπεριλάβει Μουσουλμάνους και Βούλγαρους, επιθυμία που είχαν εκδηλώσει όλα τα μέρη. Ενδιαφέρονται αποκλειστικά για τους Εβραίους. Μόνο η δική τους φιλία έχει σημασία. Οι άλλοι δεν μετράνε καθόλου. Επιδιώκουν να μας κερδίσουν, και επιθυμούν να μας κατακτήσουν με διάφορα ευνοϊκά μέσα (...) έτσι ώστε όλοι οι Εβραίοι να δηλώσουν ομόψυχα την προτίμησή τους για την Ελλάδα.⁷

Κι έτσι είναι που ο Ιπποκράτης Παπαβασιλείου, ο αξιωματικός με το αρχαιοπρεπές όνομα και την ανησυχούσα γυναίκα, αναγκάστηκε να ζει σε μια παρδαλή πόλη που του γυρνούσε τα άντερα και τον έκανε να ονειρεύεται το free camping μόνο για Έλληνες. Ίσως να ήλπιζε πως το μαρτύριό του θα τελειωνε σε λίγους μήνες. Στην πραγματικότητα η επίλυση της παρδαλότητας χρειάστηκε λίγους μήνες συν τριάντα χρόνια, μέχρι το καλοκαίρι του 1943. Θα πρέπει τώρα να συνοψίσουμε.

3. Η ανακάλυψη της εθνοκάθαρσης. Και των περιορισμών της

Αρχικά, οι Έλληνες ιθύνοντες θα πρέπει να θεώρησαν την περίπτωση της Θεσσαλονίκης μάλλον εύκολη και όχι αδικαιολόγητα. Από τη μια βέβαια, η πόλη που είχαν κατακτήσει και οι περιοχές γύρω της δεν ήταν καθόλου ελληνικές. Από την άλλη όμως, η ευγενής πρακτική της εθνοκάθαρσης, που είχε ανακαλυφθεί μαζί με τους Βαλκανικούς Πολέμους, είχε αποδειχθεί λειτουργική σε άλλες περιπτώσεις και δεν υπήρχε λόγος να υποψιάζεται κανείς ότι η περίπτωση της Θεσσαλονίκης θα ήταν διαφορετική.

Ελάχιστες μόνο ημέρες χρειάστηκαν στο ελληνικό κράτος για να οργανώσει και να κινητοποιήσει τους μηχανισμούς της εθνοκάθαρσης. Αλλά το σχέδιο απέτυχε. Μπορεί η μόλις κατακτημένη πόλη να μην είχε κάποιον κρατικό στρατό να την υπερασπιστεί, μπορεί οι άμαχοι κάτοικοί της να φαινονταν έρμαιο στις ορέξεις των οργανωμένων ενόπλων, αλλά πολλές φορές τα φαινόμενα απατούν. Η αστική τάξη της Θεσσαλονίκης, αρχαιότερη από το ελληνικό κράτος, πολυεθνική, με διασυνδέσεις παντού, είχε δική της εξουσία και μεθόδους επιρροής. Το ελληνικό κράτος, αιμοβόρο όσο όλοι οι βαλκανικοί εθνικισμοί, με την ιδεολογία του τρισχιλιετούς πολιτισμού να δικαιολογεί τις αναμενόμε-

μενες βαρβαρότητες, είχε έρθει σε επαφή με μια πόλη παλιότερη και σημαντικότερη από το ίδιο. Το σοκ θα πρέπει να ήταν δυνατό· και φυσικά διδακτικό.

Σημειώστε το: το ελληνικό κράτος γεννήθηκε στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα στις νότιες εσχατιές της βαλκανικής χερσονήσου. Η προίκα του εξαρχής ήταν η δυνατότητα συμμετοχής στη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τον έλεγχο των Στενών του Βοσπόρου. Αυτή η προίκα φέρνει το ελληνικό κράτος να συμμετέχει σε υποθέσεις που το ξεπερνούν κατά πολύ, σε διακρατικούς ανταγωνισμούς που εμφανίζονται τοπικοί αλλά είναι στην πραγματικότητα παγκόσμιοι. Χρειάστηκε μακρόχρονη διδασκαλία προτού η εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους συμφιλωθεί με αυτή την ειδική συνθήκη· προτού μάθει να εμπλέκεται σε υποθέσεις που ξεπερνούν κατά πολύ την εμβέλεια και τις δυνατότητές της και να το κάνει επικερδώς. Αυτό που παρακολούθησαμε ήταν ένα από τα πολλά παρεμφερή σκληρά μαθήματα. Δεν ήταν η πρώτη ούτε η τελευταία φορά που το ελληνικό κράτος ανακάλυπτε ότι όχι, δεν μπορεί να κάνει ό,τι θέλει εντός της επικράτειάς του, ειδικά όταν αυτή διαθέτει τη θαυμαστή ιδιότητα να διπλασιάζεται έπειτα από έναν μόνο νικηφόρο πόλεμο. Και ότι, όχι, αυτό τελικά δεν είναι τόσο αφορμή για θρήνο, όσο αφορμή για σκέψη. Είναι ένα δίδαγμα που χρειάζεται να επαναλαμβάνεται και έχει επαναληφθεί πολλές φορές κατά τη διάρκεια της ιστορίας του ελληνικού κράτους, από τη μικρασιατική εκστρατεία μέχρι την έφοδο στα Βαλκάνια της δεκαετίας του '90, μέχρι την ανακάλυψη της «Ανατολικής Μεσογείου» το 2009.

Όσο για το πώς επιλύονται τέτοια ζητήματα: συχνά λέγεται ότι το ελληνικό κράτος, αναμφίβολα εμπνευσμένο από τους δημοκρατικούς ιδιοκτήτες σκλάβων της αρχαιότητας, υπήρξε ιδιαίτερος ανεκτικό «με τους Εβραίους». Ότι ακόμη και η δικτατορία του Μεταξά, «παρά τη συμπάθεια για τη Γερμανία», αντιμετώπισε τους Εβραίους της Ελλάδας ως ισότιμους Έλληνες πολίτες. Οι μύθοι λένε ότι αν τελικά η σημαντικότερη εβραϊκή κοινότητα των Βαλκανίων εξοντώθηκε το 1943, υπεύθυνος είναι ο εξοντωτικός αντισημιτισμός των «Γερμανών κατακτητών».

Η ιστορία που αφηγηθήκαμε υποδεικνύει το αντίθετο. Από τη σκοπιά του ελληνικού κράτους, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και γενικότερα το ζήτημα της πληθυσμιακής ομοιογένειας της Μακεδονίας ήταν ένας ανοιχτός λογαριασμός που κράτησε τριάντα χρόνια. Φυσικά αυτός ο ανοιχτός λογαριασμός δεν περιλάμβανε μόνο τους Εβραίους, αλλά και τους μουσουλμάνους και τους Βούλγαρους. Αλλά το ζήτημα των μουσουλμάνων, που ας σημειωθεί, είναι ίσως ακόμη λιγότερο μελετημένο από το ζήτημα των Εβραίων, έληξε σχετικά γρήγορα. Μόλις δέκα χρόνια έπειτα από την αποτυχημένη εθνοκάθαρση του 1912, οι περίπου επτακόσιες χιλιάδες μουσουλμάνοι της Θεσσαλονίκης και της Μακεδονίας αναγκάστηκαν με τη βία να εγκαταλείψουν τα όρια της ελληνικής επικράτειας. Η «ανταλλαγή πληθυσμών» του 1923 ήταν μια εκτενέστατη εθνοκάθαρση που οργανώθηκε επισήμως με τη συμφωνία όλων των εμπλεκόμενων κρατών.

Η περίπτωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης αποδείχθηκε δυσκολότερη στη μεταχείριση. Όπως συμβαίνει πολλές φορές με τις διακρατικές σχέσεις, η δυσκολία δεν προερχόταν από την καθεαυτή ένοπλη ισχύ τους, αλλά από τη σχετικότητα αυτής της ισχύος, από τη θέση που κατείχαν στον καταμερισμό της εργασίας και από τη σημασία της περιοχής από την οποία ασκούσαν. Το 1912, με τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο προ των πυλών, η Μακεδονία ήταν μια περιοχή διεθνούς εμβέλειας, είτε άρεσε στους Έλληνες είτε όχι. Αυτή η «διεθνής εμβέλεια» είναι που έσωσε τον εβραϊκό πληθυσμό της Θεσσαλονίκης. Κατά τη γνώμη μας, από παρόμοιες αφετηρίες θα πρέπει να αναζητήσουμε και τα αίτια της μαζικής του εξόντωσης τριάντα χρόνια αργότερα. Αλλά αυτό είναι μια ιστορία για άλλη φορά.

Θα κλείσουμε με μια νύξη περί «όχλου» και «πογκρόμ». Σε αυτό το περιοδικό μάς αρέσει να λέμε ότι ενηλικιωθήκαμε πολιτικά παρακολουθώντας ένα άλλο πογκρόμ, στον Άγιο Παντελεήμονα το 2011. Ήταν τότε που μάθαμε πως πρέπει να κοιτάζουμε πέρα από τον «ανεξέλεγκτο όχλο», στους κρατικούς σχεδιασμούς και την κρατική οργάνωση. Και το μάθαμε στη διασταύρωση Ιουλιανού και Αλίτσης κοιτάζοντας μια διμοιρία ΜΑΤ να επιβλέπει από απόσταση δέκα μέτρων είκοσι ναζιστές που χτυπούσαν περαστικούς με αλυσίδες ποδηλάτου. Σήμερα, κρίνουμε ότι αυτό που λένε «πογκρόμ», απλά δεν μπορεί να υπάρξει δίχως κρατική οργάνωση. Όπως είδαμε, η ιστορική επαλήθευση αυτής της θέσης, δεν είναι παρά ένα ζήτημα ερμηνείας, ζήτημα της θέσης από την οποία μιλάει κανείς. Όπως όλα στη ζωή.

Διαδήλωση Βενιζελικών εναντίον του Βασιλιά Κωνσταντίνου. Θεσσαλονίκη 6 Μαΐου 1917. Το φέσι απαγορεύθηκε αμέσως μετά την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης. Προφανώς όμως επέμεινε με πείσμα.¹²

1. Τα αποσπάσματα παρατίθενται στο Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη: Πόλη των Φαντασμάτων*, Αλεξάνδρεια, 2006, σελ. 353. Ο Mazower ανιγράφει από το Λύντια Τρίχα (επ.), *Ημερολόγια και γράμματα από το Μέτωπο: Βαλκανικοί Πόλεμοι, 1912-13*, ΕΛΙΑ, 1993.

2. Mazower, *Θεσσαλονίκη*, σελ. 363.

3. Παρατίθεται στο Ρένα Μόλχο, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, 1856-1919: Μια Ιδιαίτερη Κοινότητα*, Θεμέλιο, 2006, σελ. 243.

4. Απεσταλμένου Συντάκτη, «Μια συνομιλία με τον Αρχηγό της Δημ. Ασφαλείας εν Θεσ/νίκη», *Εμπρός*, 11/11/1912.

5. Στο ίδιο.

6. Μόλχο, *Οι Εβραίοι...*, σελ. 245.

7. Μόλχο, *Οι Εβραίοι...*, σελ. 250-251. Ο Nehama είναι κατά πάσα πιθανότητα ο Ιωσήφ Νεχαμά, ο γνωστότερος Εβραίος ιστορικός της περιόδου στη Θεσσαλονίκη.

8. Πηγή: *Ελλάδα 20ος Αιώνας, 1910-1920*, Α' Τόμος, Η Καθημερινή, 2017.

9. Πηγή: *Ελλάδα 20ος Αιώνας, 1910-1920*, Α' Τόμος, Η Καθημερινή, 2017.

10. Πηγή: Αρχαιοτάξιο #17, Δεκέμβριος 2015.

11. Ο Μ. Mazower, *Θεσσαλονίκη*, σελ. 361 παραθέτει από το Η. Πετρόπουλος, *Η Ονοματοθεσία Οδών και Πλατειών*, 1995, σελ. 128-129.

12. Πηγή: Αρχαιοτάξιο #17, Δεκέμβριος 2015.

ΠΟΥ ΠΗΓΕ ΤΟ «ΠΕΡΙΠΤΕΡΟ»;

Οι φανατικοί αναγνώστες του "Περίπτερου", ειδικά αυτοί που τα διαβάζουν και μετά τα λένε για δικά τους δίχως αναφορά στην πηγή, θα πρόσεξαν ότι σε αυτό το τεύχος η στήλη απουσιάζει.

Το ατυχές γεγονός οφείλεται σε έλλειψη χρόνου (προετοιμασία εκδήλωσης), αλλά ελπίζουμε να επανορθώσουμε μέσω διαδι-

κτύου. Οπότε αναμείνате εις το router σας για κείμενο με γενικό τίτλο "τι σκατά γίνεται στη Συρία", στη γνωστή διεύθυνση www.antifascripta.net

Καλώς εχόντων των πραγμάτων, σε λίγες μέρες θα εμφανίζεται μαζί με τα περιεχόμενα του παρόντος τεύχους.